 DOI: 10.7816 /idil-07-48-08

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KÜTAHYA ÇİNİ SANATI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Vedat KAÇAR

Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, kacarvedat(at)gmail.com

ÖZ

Kütahya, çini sanatı ile ilgili olarak 14. yüzyıldan bugüne İznik ile paralel bir üretim yapan tek merkezdir. Kütahya Çini Sanatı, 18. yüzyıldan itibaren kendi üslubunu korumuş ve ortaya halkın coşkusunu yansıtan ve dünya müzelerinde yer alan önemli eserler üretilmiştir. Ancak değişen ekonomik yapılar ve beğeni kavramları, belirli dönemlerde bu sanatın görsel kalitesi ve ritmini değiştirmiş, olumsuz yönde etkilemiştir. Tarihsel sürecinde son derece kendine has üslubu ile farklı ürünleri olan Kütahya Çini Sanatı kendi tarzını bırakmış, İznik çinilerine olan hayranlık Kütahya'nın İznik tarzı üretime geçmesine neden olmuştur. Bu geçiş Kütahya'nın kendine has üslubunu unutturmuştur. Günümüzde, Kütahya'nın İznik tarzını da zorlayarak tamamen farklı bir tarza doğru yol aldığı gözlenmektedir. Kütahya çini sanatının tarihsel süreçte geçmişten bu güne kadar ürün çeşitliliği hakkında örnekler verilmiş bu örnekler üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmada, Kütahya çini sanatının geçmişten bugüne geçirdiği süreç ve mevcut konum değerlendirilmiş, dünyanın sayılı seramik merkezlerinden biri olan Kütahya'nın hem çini sanatı hem de şehrin ambiyansı açısından yeniden ele alınarak çeşitli öneriler sunulmuştur

Anahtar kelimeler:
Kütahya Çinisi, Çini Tasarımı, Geleneksel Çini

EVALUATION AND ADVICES OF KÜTAHYA TILE ART FROM PAST TO PRESENT

ABSTRACT

Kütahya is the only center which makes production in parallel with İznik from 14. Century to the present in respect of Tile Art. Kütahya Tile Art protects its style from 18. Century and produces important works of art which takes places in world museums and reflects societies enthusiasm. However, changing economic structure and admiration concepts sometimes changes visual quality and rhythm of this art and effects negatively. Kütahya tile art has profoundly its own style and different products in its historic process but gave up its own style and starts İznik style production because of admiration to the İznik style. This passing caused to forget the Kütahya's own style. Today, it's observed that Kütahya starts to have totally different style which passes İznik style. In its historic process from past to present Kütahya Tile Art samples of product ranges given and made evaluation on these samples. This problem isn't just a problem of production, solution suggestions were given to how it acquires dimension with all stages. In this working Kütahya tile art's process from past to present and current situation are evaluated and new various advices are given in terms of Kütahya's one of known ceramic center and ambience of city.

Keywords:
Kutahya Tile, Tile Design, Traditional Tile

DOI: 10.7816 /idil-07-48-08

Tarihsel Süreçte Kütahya Çini Sanatı

Osmanlı Çini Sanatı denince ilk akla gelen kentler İznik ve Kütahya'dır. Kütahya çini sanatı İznik'e destek veren ve İznik'in hep gölgesinde kalan bir merkez gibi görünse de zaman içerisinde İznik'te üretim durduktan sonra kendi kimliğini bulmuş, günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Kütahya 15. Yüzyıldan 17. Yüzyılın sonuna kadar üretimin teknolojik ve tarihsel gelişimini ortaya koyacak kazı ve bilimsel araştırmalar yapılmadığı sürece motif ve üslup özelliklerine dayanılarak yapılan öneriler birer varsayım olarak kalacaktır. Bu nedenle 16. Yüzyıl ve 17. yüzyılda üretilen Osmanlı çini ve seramikleri genel olarak İznik yapımı kabul edilmektedir. Oysaki bir yangın sonucu yok olan Kütahya şer'iye sicillerinde var olduğu söylenen bir belgeye göre, Veziri Azam Rüstem Paşa, Kütahya'daki medresesinin yanına bir çini imalathanesi kurdurmuş ve İstanbul Tahtakale de inşa ettirdiği camisinin çinilerini burada yaptırmıştır. Kaynaklarda bu şekilde yer alan bilgiler Kütahya'nın da İznik'le paralel çini imalathanelerinin var olduğunu yansıtmaktadır. İznik atölyeleri beyaz hamurlu üretime geçtikten sonra sürekli olarak sarayın desteği ile gelişimini sürdürmüştür. Kütahya ise İznik'i destekleyen ikinci bir merkez olmuş daha çok halkın ihtiyaçlarını ön planda tutan bir üretim politikası sayesinde varlığını günümüze kadar sürdürebilmiştir (Akalın,1997: 12-13).

Kütahya'nın 18. yüzyılın ortalarına kadar İznik'in baskısı ve kalıplarının dışına çıkamadığı bir dönem İznik'e paralel ürünler ürettiği bilinmektedir. Ancak İznik'in bu baskısı uzun sürmemiş Kütahya kendi tarzını bularak gündelik hayatın gereksinimlerine uygun üretimler yaparak ayakta kalmayı başarmıştır (Gök, 2015: 11).

İznik kentinin başkent İstanbul'a yakın olması ve buradaki üretimin saray tarafından kontrol edilmesi teknik kaliteyi belirlemiş, İznik üretimini ilgilendiren yazılı arşiv belgelerinin daha fazla olmasına ve üretimin saray nakkaş hanesinin zevkine bağımlı olmasına neden olmuştur. Oysa Kütahya, saray tarafından belirlenen ve yönlendirilen bu merkezi talebin dışında kalmış, özellikle 18. Yüzyıldan sonra daha çok halk sanatı zevkini yansıtan bir yaklaşımla günlük yaşamdan kesitler sunan çizgisel bir resim geleneğinin öncülüğünü yapmıştır. İznik seramiklerindeki insan figürleri, mimari yapılar, gemiler ne kadar Osmanlı saray minyatürlerindeki betimlemelerle benzerlik gösterirse, Kütahya çinilerindeki imgesel dil de o kadar sokaktaki insanı yansıtır. Saray nedimeleri ve aşk şiirleri okuyan figürler yerine sokak satıcıları, ciğerci, nişanlılar, birbirine sarılıp poz veren iki arkadaş, gül koklayan kızlar (bkz Res. 1), uzun lüle çubuklarında tütün içen delikanlılar bizlere doğrudan bakarak gülümser. İçi içine sığmayan gençler, pos bıyıklarının gururuyla yaşam sevincini yansıtır (bkz. Res. 2). Manzaralar, evler, nehirler, kayıklar konakların duvar resimlerindeki anlatım diliyle benzerlik gösterir. İnsanların duruşları, kıyafetleri ve başlıkları Kütahya'daki renkli giyimi, duyguları ve insan ilişkilerini yansıtır (Yenişehirlioğlu, 2005: 9).



Resim 1. Kütahya 18. Yüzyıl İkinci Yarısı Tabak Formları, Yükseklik: 3,4 Cm Çap: 13,8 Cm

Kaynak: (Kürkman, 2005: 137)

Kütahya desenlerinin özgür tavrı fırçanın hem boyada hem de tahrirde son derece rahat kullanımı Kütahya'yı İznik'ten ayıran en önemli özelliğidir. Renkler de farklılığını gösterir özellikle sarı renk ve kiremit kırmızısı sadece Kütahya çinilerinde görülür. Kütahya'daki birçok form çeşitliliği, aslında halkın isteklerine bağlıdır. Seramiklerin yüzeylerine yansıyan bu duygular form çeşitliliği yanında kahve kültürüne bağlı olarak fincanları da Kütahya'nın en önemli formlarından biri haline getirmiştir.



Resim 2: Kütahya Şişe Ve Ayrıntıları, 18. Yüzyıl, Yükseklik: 16,5 Cm Alt: 7,7 Cm, Ağız: 4,3 Cm

Kaynak: (Kürkman, 2005: 153)

İznik fincanları hakkında bilgimiz ne kadar az ve müzelerde saklanan örneklere rastlamak pek olası değil ise, 18. yüzyıl Kütahya fincanları; (bkz. Res. 3) sayıları, teknik özellikleri ve çeşitleriyle dikkat çeker (Yenişehirlioğlu, 2005: 9).

DOI: 10.7816 /idil-07-48-08



Resim 3: Kütahya 18. Yüzyıl Fincan Ve Tabağı Yükseklik: 5 Cm, Çap: 9,2 Cm

Kaynak: (Kürkman, 2005: 133)

Kütahya'da üretilen ve tamamen halka hitap eden bu ürünler, çininin aslında halk sanatı olduğunu göstermektedir. Yıllar içerisinde pek çok değişiklik göstermiş olsa da kendine has karakteristik üslubu hep korumuş renk, biçim, kompozisyon ve form açısından İznik çini sanatından farklı bir üslup ortaya koymuştur.

Saraya yakınlığı ile bir saray sanatı olarak bilinen İznik çini sanatı, sarayın çökmesi ile birlikte sonlanmış, ancak Kütahya için üretim süreci devam etmiştir. Hedef kitlesi her zaman halk olan Kütahya, halkın siparişleri ile ayakta kalmayı başarmıştır. Özellikle 18. yüzyıl ve sonrası Kütahya çini sanatının gerçek üslubunu yansıtan, halkın coşkusunu gösteren ürünlerin ortaya çıkması İznik'ten tamamen ayrı bir üslup ortaya koymuştur. Ancak 19.yy sonlarına doğru durum değişmeye başlamıştır. İznik seramiklerinin dünya piyasalarında ön plana çıkması, Kütahyalı ustaları yeniden klasik dönem İznik çinilerinde görülen bezeme ve kompozisyonları kullanmaya yönlendirmiş ve Kütahya'ya özgü olarak bilinen üslup yerini tekrar İznik üslubuna bırakmıştır (Yenişehirlioğlu, 2005: 10).

Tarihsel süreç incelendiğinde birçok atölyenin kurulduğu ve kapandığı görülmektedir. Ancak en çok iz bırakan atölyeler, Cumhuriyet kurulmadan hemen önce kurulan köklü atölyelerdir. 1926 yılında Azim Çini kurulmuş, aynı dönemde Hakkı Çinici oğlu atölyesini kurmuş üretimine başlamıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yeniden savaş veren çiniciler devletinde yardımı ile o dönemde ayakta kalmayı başarmışlardır. 1945 yıllarında kurulan Azim Çini ve Metin Çini atölyelerinde yetişen ustalar kendi atölyelerini açmış, üretimlerine başlamışlardır. 1 Ocak 1968'de atölye sayısı on ikiye ulaşmıştır. Çini Koop. Kurulmuş ancak bazı hatalar sonucunda kapanmak zorunda kalmıştır. Kütahya'da atölye sayıları artmış, devletin ve yerel yönetimlerin desteği ile bir müddet ayakta kalmayı başarmışsa da bozulma ve yeni arayışlar 1980'lerde daha çok ortaya çıkmıştır. 1990 yılında basılan "Türk Çiniciliğinde Kütahya" adlı Rifat Çini'ye ait bir kitapta o dönemde Kütahya Çiniciliğinin sorunları şöyle anlatılmaktadır:

> *Dünya Seramik Sanatı Tarihi içinde kendine ayrıcalıklı bir ün sağlamış geleneksel halk sanatımız Kütahya Çiniciliği, günümüzde birçok teknolojik, ekonomik sorunlarını sürdürmekte olup bunların en önemlilerinden biri dizaynıdır. Son yıllarda memleketimizin turizme açılması ile artan çini ihtiyacını karşılamak için sayıları giderek artan fakat ikisi hariç hemen tamamı ilk öğrenimli olup ustalarından öğrendikleri ile yetinmek zorunda ki, atölye sahipleri, kendilerince orijinal buldukları yeni formlar işlemeye, bunlarda başka kültürlere ait desen ve uydurdukları bezemeleri bilinçsizce kullanmaya başlamışlar, çiniciliğin sanat asaletini idrak edememe durumundan sıyrılamamışlardır. Son zamanlarda muhtelif Avrupa devletlerinden ithal edilen ve fakat eski çinicilerce hazırlanan geleneksel Kütahya çini renklerini yansıtmayan boyaları kullanan çini atölyeleri gittikçe çoğalmakta böylece çini zevkini köreltmektedirler. Kütahya çiniciliği geleneği içinde kendine özgü formlar ve desenler yaratmıştır. Bezemelerinde özellikle mahalli ve bölge halkının kullandığı giysi, örtü, halı ve kilim gibi eşyalardaki nakış ve oyalar ilham kaynağı olmuştur. Eski dönem Kütahyalı çiniciler, daha köklü bir çini merkezi olan İznik çiniciliğinden dahi kopya almamış, kendi yaratma güçlerini asırlarca kullanmışlardır (Çini, 1991: 21).*

Kütahya Çini sanatının önemli temsilcilerinden biri olan Rifat Çini'nin 28 yıl önce kitabında yazdıkları aslında bu güne kadar değişmemiş, aksine katlanarak gelmiştir.

Değişim her on yılda daha çok boyut kazanmış; Azim çini, Elhamra çini tarzları, sıra işi denilen ezber desenler tamamen unutulmuş ve bu hızlı değişim bugünlere kadar gelmiştir. Her yıl çoğalıp her yıl kapanan çini atölyeleri bireysel davranarak farklı ticari kaygılarla iş gücünün ucuzluğundan da yararlanarak birbirlerine ticari anlamda zarar vermişlerdir.

Bugünkü Kütahya

Kütahya çini sanatı ile ilgili üretimler incelendiğinde ağırlıklı olarak İznik motiflerinin kullanıldığı ifade edilebilir. Ancak, değişim isteği hiç durmadan hep devam etmiştir. Motifler İznik tarzı, fakat kompozisyon düzeni ve şekli bağlamında yeni arayışlara yönelmenin olduğu gözlenmektedir. Tamamen, ticari kaygıların ürünü olan bu tasarımlar, kompozisyon içerisinde birçok ilgili ilgisiz motifi barındırarak kompozisyon anlamında bambaşka bir tarz ortaya çıkarmıştır. (bkz. Res 4) Hatta fırından sırlı olarak çıkmış artık satışı hazır hale gelen çinilerin üzerine farklı bir malzeme yapıştırılarak rölyef etkisi yaratacak yeni tasarımlar oluşturulmuştur (bkz. Res. 4-5). Yeni tasarımlara göre üretilen ürünler, elbet de alıcı bulmaktadır. Ancak, bu sanat acaba bu şekilde mi kendini yenilemeli, ya da bir başka değişle

DOI: 10.7816 /idil-07-48-08

kendini günümüz estetik anlayışına bu tarzla mı ortaya koymalıdır? Bu tasarımlar incelendiğinde, birçok farklı desenin bir araya geldiği ve farklı kompozisyonlar oluşturduğu görülmektedir. Kompozisyonun kendi sistematiği içerisinde belli bir düzen meydana getirse de, motiflerin birbirleri arasında bağlantı ve geçiş sorunları olduğu düşünülmektedir. Sırlı pişmiş ürün üzerine farklı bir malzeme yapıştırıldığında, iki farklı kültürü bir arada sunma gibi bir görüntü ortaya koymaktadır; bunlar hem nazar boncuğunun anlam itibariyle nazar kültürü hem de İznik çinisinin kendi kültürü karmaşa yaratmaktır. Tasarım artık eklektik bir görüntü kazanmakta ve zorlama bir iş görüntüsüne bürünmektedir.



Resim 4: Son Dönem Kütahya Tabakları

Kaynak: https://tr.pinterest.com/pin/302374562474160431/



Resim 5: Son Dönem Kütahya Tabakları

Kaynak: https://tr.pinterest.com/pin/528469337494544931/

Kütahya çini sanatının günümüz estetik anlayışına uygun yeni ürünler ve beğeni kavramları bağlamında kendi içinde sorgulanması gerekliliği söz konusudur. Ancak, bu değişim özünden kopmadan, zorlama olmadan düzgün bir geçişle sağlanmalıdır. Tasarım ve yeniden üretim ciddi bir eğitim süreci gerektirir. Hiçbir eğitim almamış iyi bir uygulayıcıdan mükemmel tasarımlar beklemek doğru değildir. Elbet de ticari kaygılar bir sanatın en önemli sorunlarından biridir. Bu sadece çini atölyeleri sahipleri ve uygulayıcıları tarafından çözülmesi gereken bir sorun değildir. Kütahya dünyanın en önemli seramik merkezlerinden biridir. Dünya müzelerinde örnekleri yer alan, bilinen ve tanınan bir merkezdir. Bu noktada; yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütlerinin üniversitelerin ve çini üreticilerinin bir araya gelmesi, çini sanatında olumlu yönde değişimi sağlayacak etkinliklerin (sempozyumlar, toplantılar ve festivaller vb.) düzenlenmesine yönelik şehri gerçek kimliğine kavuşması için gereken adımları atmaları gerekmektedir.

Değerlendirme ve Öneriler

Kütahya çini sanatının günümüzde sanat, tasarım, üretim, sosyal ve ekonomik açılardan istenilen konuma ulaşabilmesi için öncelikle yapılması gereken, geçmişte Osmanlı döneminde benzeri olan Nakkaşhane mantığında bir tasarım stüdyosu kurmaktır. Bu stüdyoda alanında çok başarılı tasarımcıları bir araya getirilmesi tıpkı, nakkaşhane de olduğu gibi orijinal Kütahya çini desenlerinin olması gerektiği gibi tasarlanması ve Kütahyalı çini üreticilerine sunulması önemli bir adım olacaktır. Gerçek Kütahya desen ve formlarını yeniden tasarlanarak hayat bulmaları sağlanacaktır(bkz. Res. 6). Böylesine geçmişi olan güçlü bir sanatın yaşatılması isteniyorsa, hem kendi kalıpları içerisinde üretimi yapılmalı hem de günümüz beğeni kavramlarına uygun birebir hayatın içinde olan kullanıma yönelik ürünler ortaya konulmalıdır. Ayrıca; geçmişinde birçok desen ve kompozisyon örnekleri görülen Kütahya desenleri burada yeniden arşivlenmelidir.

Çini üreticilerine malzeme ve teknik anlamda destek verilmesi, form çeşitliliği sağlanması önemli bir altyapı sorununa çözüm oluşturacaktır. Yerel yönetimlerin, bugün ayakta kalan çinicilere yol gösteren, yardım eden ve önünü açan birer atölyeler zinciri kurması, çeşitli pazar araştırmaları ile pazarlama konusunda üreticilere destek vermesi önemli adımlardan bir diğeri olacaktır. Türkiye'nin bütün güzel sanatlar fakültelerinden destek alarak akademik düzeyde sempozyumlar düzenleyerek, bir şehrin ve o şehre mal olmuş muhteşem bir sanatın nasıl daha etkili bir hale gelmesinin sorusuna yanıt aranmalıdır. Yapılmak istenen; dünyaca tanınan bu sanatı ve kenti hak ettiği yere ve değere kavuşmasını sağlamak ve ülkemiz açısından önemli bir turizm merkezi haline getirmektir.



Resim 6: Çift Kulplu Vazo Yük: 24,5 cm Ağız Çap: 10,6 cm, Masa Saati Yük: 26 cm, Kaide: 15,9 cm, Kül Tablalı Sigaralık 13,6 cm Yük: 3,6 cm, Kadın Biblolu Kül Tablası 12,7 cm Yük: 9,5 cm (Soldan Sağa), 20. Yüzyılın İkinci Yarısı, Kütahya, Kaynak: (Gök, 2015: 145, 229, 237, 242)

DOI: 10.7816 /idil-07-48-08

Son olarak, şehrin bir bütün olarak ambiyansının düzenlenmesi gerekmektedir. Bunun için şehrin merkezinde ülkenin en büyük çini ve seramik müzesinin kurulması, Kütahya'nın uluslararası bir cazibe merkezi haline gelmesini sağlayacaktır. Bu müze; içerisinde İznik ve Kütahya çinilerinin orijinal eserlerinin yanında da hediyelik eşyalar, Kütahya'yı tanıtan kültürel objeler, kafeler, yiyecek-içecek birimlerinin bulunduğu modern bir müze olmalıdır. Şehrin bir bölümünün (özellikle tarihsel anlamda eski kısmı), restore edilmesi, bu bölgelerde çini atölyeleri açılması ülkemiz açısından önemli bir turizm merkezi oluşturulmasının sağlanması amaç edinilmedir.

KAYNAKLAR

Akalın, Şebnem. Kütahya Çini ve Seramik Sanatının Kısa Tarihçesi, Yadigârı Kütahya, İstanbul, Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları,1997.

Çini, Rifat. Türk Çiniciliğinde Kütahya, İstanbul: Uycan Yayınları, 1991.

Gök, Sevinç. Kütahya Seramikçiliğinin Üç Yüz Yılı. Kütahya Çini ve Seramikleri II, Pera Müzesi Yayınları, 2015.

Yenişehirlioğlu, Filiz. Günlük Yaşamdan İnsancıl Görünümler, Toprak Ateş Sır- Tarihsel Gelişimi-Atölyeleri ve Ustalarıyla-Kütahya Çini ve Seramikleri, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Yayınları, 2005.